

Володіна Т.С.

Типологія лінгвістичних словників

Володіна Тетяна Святославівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології
Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ, Україна

Received October 21, 2013; Accepted November 28, 2013

Анотація. У статті розглянуто проблему типологічної класифікації термінологічних лінгвістичних словників. Запропоновано класифікацію лінгвістичних словників, визначено основні видові класифікаційні ознаки та параметри термінологічних словників. Авторкою проаналізовано проблему визначення статусу лексикографії в різних лінгвістичних традиціях.

Ключові слова: термінологічна лексикографія лінгвістичний словник, методологія укладання словника, композиційні параметри, макро- та мікроструктура словника, системний підхід.

Потреба обробки мовної інформації багатьма мовами паралельно з питанням глобалізації та інтернаціоналізації. Бурхливий розвиток інформаційних технологій, глобальної мережі Інтернет, інтернаціоналізація наукової діяльності – все це збільшує документообіг, який має бути перекладений тією чи іншою іноземною мовою. На думку фахівців, ця тенденція, до того ж, має зростати [2].

Теорію класифікації словників розроблено у працях відомих мовознавців Л.В. Щерби, А.М. Цивіна, С.В. Гриньова, Л.О. Симоненко, О.О. Тараненка, В.В. Дубічинського, документознавців Н.М. Кушнarenко, С.Г. Кулешова, Г.М. Швецової-Водки.

Актуальність статті не підлягає сумніву, оскільки наявність попиту на швидкі та якісні перекладацькі послуги підвищує вимоги до укладання теоретичних лінгвістичних словників у германістиці. Терміни виконання замовлень зменшуються, тому перекладачеві, який не користується допоміжними засобами автоматичної обробки мовної інформації, чи спеціалізованими словниками важко вкладатися в установлені часові межі.

Предметом розгляду статті є основні видові класифікаційні ознаки термінологічних лінгвістичних словників. **Об'єктом** – німецько-українські та німецько-російські термінологічні лінгвістичні словники. **Метою статті** є встановлення типологічних особливостей термінологічних лінгвістичних словників. Це створить передумови для розробки методології та конкретних способів укладання спеціальних словників, вироблення науково обґрунтованих принципів відбору спеціальної лексики для лінгвістичних термінологічних словників, а також єдиних засад організації, подання (тлумачення, перекладу, опису) лексичних одиниць для створення оптимальних умов користування ними; відзначити особливості структури досліджуваних словників, відокремити їх функції, виділити основні складові словника та їх характеристики. Словниками і довідниками користуються багато людей: перекладачі, учні та студенти, фахівці, що працюють у різних сферах діяльності, та ін. Словниковий склад будь-якої живої мови перебуває в безперервній зміні та розвитку. З'являються нові слова, що відображають розвиток сучасної науки, культури, мистецтва, деякі слова набувають стану застарілих. Словники є елементом національної культури, адже в слові відображено багато сторін народного життя. Усе багатство та різноманітність лексичного запасу мови зібрано в словниках. Важко уявити собі, що було б у

нашому житті без словників і довідників. Де і як ми знаходили б значення нового нам слова, правильного написання, вимови, пояснення якогось терміна? Словник – це дуже значущий різновид літератури, однак, для того щоб цілеспрямовано користуватися ним, потрібна особлива культура. Словник також є одним із різновидів довідкової літератури, а це означає те, що він повинен бути досконалим, в ньому не має бути технічних та орфографічних помилок [5].

У мовознавстві прийнято трактувати лексикографію як розділ мовознавства, до компетенції якого належить створення словників і опрацювання їхніх теоретичних засад та який тісно пов'язаний із лексикологією. Фактично мовознавча традиція ніколи не ставила питання про статус лексикографії. Тобто не йшлося про те, є лексикографія теоретичною або практичною галуззю знань чи взагалі окремою галуззю.

Класифікування документів – процес впорядкування та розподілу документів за класами з метою відобразити відношення між ними. Класифікація документів – система їх підпорядкування, яку використовують як засіб установалення зв'язків між класами документів. Класифікація словників – практичний систематизований опис словників та їх жанрів, що склалися історично в тій чи тій національній лексикографічній традиції. Класифікація є ефективним способом систематизації знань, а також презентації особливостей, важливих ознак та характеристик досліджуваного об'єкта. Розв'язання проблеми класифікації словників сприятиме виробленню єдиної методології укладання для кожного виду і типу словників.

Термінологічний словник – один із різновидів лінгвістичного словника, у якому подано термінологію галузі (кількох галузей) знань. Теорією і практикою укладання словників займається **термінологічна лексикографія**. Розроблення загальної класифікації документів є одним із провідних напрямків документознавства, класифікація термінологічних словників розглядається в колі проблематики термінографії.

Підвищення якості термінологічних словників, встановлення єдиних принципів і методів їх підготовки значною мірою залежить від рівня розвитку відповідної галузі науки. **Термінологічна лексикографія** – наука про проектування та складання словників спеціальної лексики – тісно пов'язана з термінознавством, оскільки такі проблеми, як встановлення синонімії, омонімії та полісемії термінів, визначення значень термінів і підбір до них іншомовних еквівалентів традиційно вирішуються у межах термінознавства. Тому

багато термінознавців вважають, що термінознавство є теоретичною базою термінологічної лексикографії або навіть розглядають термінологічну лексикографію як розділ термінознавства [4; 3; 8, с. 24–31]. Передумовами формування проблематики теорії термінологічної лексикографії служать: виділення концепції лексикографічного параметра в процесі наукових досліджень, пов'язаних з розробкою типології словників, потреба в узагальненні досвіду робіт по створенню термінологічних словників різних типів (тлумачних, перекладних, інформаційних і т.д.), розгляд термінологічного словника як особливого жанру ділової прози і, нарешті, автоматизація робіт і проблем, що пов'язані із створенням автоматичних словників і термінологічних банків даних [1].

Основними проблемами сучасної термінологічної лексикографії є: створення надійної класифікації і типології спеціальних словників, інвентаризація параметрів, визначення переліків вимог до окремих видів словників, аналіз впливу методичної установки словника та її окремих факторів на якість і особливості його реалізації, дослідження атрибутів теорії композиції словника спеціальної лексики, вивчення шляхів відбору та організації термінологічної інформації у межах словника, а також способів машинного подання лексикографічних і термінологічних даних.

Проблема створення надійної типології словників спеціальної лексики є першочерговим по відношенню до загальної проблеми вироблення методології створення словників, так як визначення і всебічний аналіз існуючих типів словників необхідні для встановлення загальних принципів їх створення, врахування особливостей реалізації цих принципів при підготовці окремих різновидів словників і вироблення однакових підходів до опису спеціальної лексики в однотипних словниках. Створення типології словників передбачає виділення певних лексикографічних характеристик, параметрів, для класифікації, опису та оцінки словників, а також їх проектування.

Виділення таких параметрів дає можливість формалізації і деякого спрощення технології створення словників, а також уніфікації їх композиційних засобів. Така класифікація полегшує користувачам перехід від одного словника до іншого, є однією з умов автоматизації процесу підготовки та видання словників, дозволяє автору-вченому, фахівцеві полегшити процес підготовки словника і підвищити його якість.

Для вибору найбільш ефективної композиції розроблюваного словника фахівець повинен мати чітке уявлення про існуючі лексикографічні параметри, можливості їх реалізації в певних типах словників. *Термінологічна лексикографія* повинна дати вченому, що створює словник спеціальної лексики, можливість, спираючись на певні принципи, осмислено вибрати найбільш відповідний його цілям тип словника і найбільш вдалі прийоми подачі в ньому інформації про терміни. Якщо ж при цьому технологія проектування і створення словника буде представлена у вигляді певної послідовності виборів параметрів словника, при якій кожен попередній вибір буде до певної міри визначати і полегшувати подальші рішення, то це дозволить автору переключити свою увагу з вирішення технічних, другорядних завдань на власне *творчі*,

змістовні проблеми, що знаходяться у сфері його компетенції, що дозволить істотно підвищити якість підготовки термінологічних словників.

Лексикографічні параметри можуть бути розподілені за кількома основними групами. Перш за все, можна виділити *композиційні параметри*, які поділяються на *макрокомпозиційні* (пов'язані із загальною структурою словника і характером включення до нього лексичних одиниць) і *мікрокомпозиційні* (пов'язані з форматом словникових статей і особливостям його заповнення). До композиційних параметрів примикають параметри авторської установки упорядника словника, що виступають в якості попередніх, зовнішніх по відношенню до власне композиційних параметрів.

Порівняльний аналіз існуючих термінологічних лінгвістичних словників, а також вивчення лексикографічної літератури показує, що між лексикографічними параметрами існують певні взаємозв'язки, які проявляються в тому, що реалізація одних параметрів може впливати на форму реалізації інших. Так, параметри авторської установки визначають реалізацію макрокомпозиційних, а останні, у свою чергу, визначають мікрокомпозиційні параметрів. Тому з'являється можливість виділення параметрів, які в першу чергу визначають типологічні особливості словника [4]. Перш за все, до таких параметрів відносяться елементи методичної установки словника. Тут потрібно виділити групу параметрів предметної орієнтації словника, пов'язаних з вибором певного пласта спеціальної лексики для її опису. До цієї групи належать параметри тематичної орієнтації, відповідно до яких встановлюється загальнонауковий, багатогалузевий, галузевий чи вузькогалузевий характер словника; тимчасової орієнтації (словників неологізмів, сучасної лексики, етимологічні словники); мовної орієнтації (одно-, дво-і багатомовні словники). Одним з найбільш важливих типологічних параметрів є призначення словника. Відповідно до цього параметру можна виділити *чотири* основних типи термінологічних лінгвістичних словників – перекладні, довідкові (в першу чергу тлумачні), навчальні та інформаційні. Призначення словника визначається характером його використання. До цього параметру наближається параметр *функції словника*, що ґрунтується на співвідношенні елементів опису та регламентації по відношенню до включеної в нього спеціальної лексики: нормативні та інвентаризаційні словники. Наступним важливим типологічним параметром є *обсяг словника*. На основі цього параметру можна виділити повні, середні та короткі словники.

Серед композиційних параметрів в якості головного типологічного можна розглядати параметр *принципу презентації спеціальної лексики* в словнику. Відповідно до цього параметру можна виділити формальний і тематичний принципи розташування лексики в словнику; перший використовується в алфавітних (суцільних, зворотних, гніздових) словниках, частотних, потекстових і хронологічних словниках, а другий застосовується в аналогічних і ідеографічних словниках (тезаурусах) асоціативного та ієрархічного типів. Перераховані параметри дозволяють в сукупності визначити тип термінологічного словника і провести загальну класифікацію словників. Вони також дозволя-

ють охарактеризувати і конкретні словники. Так, наприклад, Duden Universalwörterbuch: DUW – (1983, 1989, 1996, 2001, 2004); Langenscheidts Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache: LGWb (1993, 1998, 2003); Wahrig Deutsches Wörterbuch (1966) – одномовні тлумачні словники, або Metzler: Lexikon Sprache та Bußmann: Lexikon der Sprachwissenschaft називаються "Lexikon" (MLS, 2000) є повними галузевими одномовними тлумачними інвентаризаційними словниками сучасної лінгвістики із суцільним з алфавітним розташуванням статей, "Англо-російський частотний словник-мінімум для читання газетних текстів" (СПб.: СПб. держ. ун-т, 1996) є двомовним частотним словником, що відображає розподіл слів у газетних текстах.

Однак зазначеними параметрами їх загальний перелік не вичерпується. Так, до методичної установки належать параметри адресної орієнтації (читацької адреси), мовного рівня опису (словотвір, семантика і т.д.), принципів і критеріїв відбору спеціальної лексики для включення до словника. До елементів макрокомпозиції відносяться: склад допоміжних розділів словника, принципи подачі термінологічних словосполучень та подання омонімії. До елементів мікрокомпозиції відносяться різні види інформації про термін – формальні (написання, вимова, граматична інформація, варіанти), етимологічні (час появи в мові, етапи розвитку), атрибутивні (приналежність до певної тематики, лексичний статус – термін, номенклатурна одиниця, кодова форма, ареал, стильова приналежність), інтерпретаційні (способи тлумачення), асоціативні (лексичне оточення – родові, видові, еквівалентні терміни, омоніми, антоніми, похідні терміни), прагматичні (хронологічний та нормативний статус вживання), ілюстративні (контекст і графічні ілюстрації) характеристики описуваного терміна, а також мікроструктурні параметри (структура статті, посилання на його розміщення). Наведений перелік параметрів *не є повним*. Тому необхідно продовжувати роботу з виявлення й аналізу параметрів, оскільки з ними пов'язане питання формування вимог до конкретних елементів словника, підвищення ефективності та зменшення трудомісткості підготовки словників на основі аналізу існуючих технологічних процесів і операцій.

Попередній аналіз запропонованих термінознавцями і лексикографами процесів підготовки словників свідчить про необхідність виділення *чотирьох* етапів створення термінологічних лінгвістичних словників [6]. На *першому етапі* відбувається проектування словника, тобто визначається його тип, читацька аудиторія та основні характеристики. При цьому використовується систематизований перелік можливих параметрів в якості своєрідного запитальника (анкети), на основі якого/якої приймаються попередні рішення по всіх елементах методологічної установки і композиції словника, визначається склад відображеної в ньому інформації про спеціальну лексику. Сьогодні цьому етапові не завжди приділяється належна увага, в результаті чого в ході розробки словника доводиться вносити непередбачені зміни, що відбувається як на трудомісткості його укладання, так і на його якості. Результатом цього етапу є проект словника і методологія його створення. На *другому етапі*

проводиться відбір лексичного матеріалу і складання словника. На *третьому етапі* (основному) проводиться безпосередній аналіз і опис спеціальної лексики, включеної до словника. Наприкінці формуються основні та допоміжні покажчики. На *четвертому етапі* відбувається підготовка словника до видання (редагування, уточнення і перевірка посилань).

Важливим чинником при підготовці термінологічних лінгвістичних словників (особливо великих) є обов'язковість застосування *системного підходу*. Термінологічний словник, як правило, має фіксувати результати певної термінологічної роботи. Дослідження з розробки принципів класифікації і типології термінологічних словників, інвентаризації параметрів, уніфікації та алгоритмізації процесу створення словника нерозривно пов'язані з вивченням проблем автоматизації лексикографічних робіт і створенням термінологічних банків даних. Ефективне використання обчислювальної техніки в підготовці словників передбачає більш суворий підхід до організації словникових даних і словникових статей в цілому. У ході будь-якого аналітичного розгляду словників взагалі або якогонебудь одного типу словників зокрема, необхідно, на наш погляд, тримати постійно в полі зору той факт, що між реально існуючими жанрами, типами словників і тими їх ідеальними моделями, які створюються вченими в процесі розробки типології словників, існують певні відмінності як в якісному, так і в кількісному аспекті. По-перше всі створені словники лише якоюсь мірою, більшою чи меншою відповідають своїм ідеальним типологічним моделям, характеризуються певним ступенем наближеності до них. По-друге, на практиці може бути зареєстровано відсутність будь-якого словника, передбаченого теоретичною лексикографією, тобто в типологічній схемі можуть виявитися "*порожні місця*", незаповнені позиції. З іншого боку, буває і так, що лексикографічна практика випереджає теорію лексикографії і ставить перед нею певні завдання, висуває свої вимоги. Тоді виникає необхідність теоретичного обґрунтування нового типу словника, створення якого було продиктовано потребами практики. Новий словник може поєднувати в собі відомі риси і елементи різних зафіксованих у типологіях і класифікаціях словників або містити принципово нові елементи і риси, але в будь-якому випадку він буде відрізнятися своїми якісними характеристиками від уже існуючих або прогнозованих словників і складе нову "*гілку*" на класифікаційному шаблі.

Отже, вплив практики на теорію особливо відчутний в області навчальної лексикографії – однієї з галузей лінгвістики, у межах якої спостерігається досить істотна і тісна взаємодія принципів лексикографічного опису з його цілями, повністю обумовленими потребами практики навчання іноземної мови. Проблема створення надійної типології словників спеціальної лексики є першочерговою по відношенню до загальної проблеми розробки методології створення словників, оскільки визначення і всебічний аналіз існуючих типів словників є необхідними для встановлення загальних принципів їх створення [7]. Необхідна розробка і таких проблем, як психологічні особливості пошуку і сприйняття термінологічної інформації у словнику, гносеологічна і дидактична роль і соціа-

льно-культурне значення термінологічного лінгвістичного словника. Можливо, за аналогією із загальною лексикографією, яка займається проблемами тлумачення слова у словнику, доцільно розглядати проблеми визначення та тлумачення термінів тільки у межах

термінознавства. Важливо й те, що описані проблеми дозволяють виділити важливість подальшого розвитку наукових досліджень в галузі науково-технічної лексикографії та оптимізації словникової справи.

ЛІТЕРАТУРА

(REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Ахманова О.С., Минаева Л.В. О предмете и метаязыке учебной лексикографии. / Словари и лингвострановедение. – М.: МГУ, 1982. – 55 с.
Akhmanova O., Minaeva L. About the subject and metalanguage of educational lexicography. / Dictionaries and linguocultural studies. – Moscow: MGU, 1982. – 55 p.
2. Бірюков А.В. Застосування лінгвістичних процесорів у перекладацькій роботі. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_gn/2011_4/files/GN411_10.pdf
Biriukov A. Using of linguistic processors in translator's work. Access mode: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_gn/2011_4/files/GN411_10.pdf
3. Гавинский А.Н. Теоретические основы выбора оптимальной структуры двуязычных отраслевых словарей как одного из средств упорядочения научно-технической терминологии (на материале англо-русских, русско-английских и англоязычных терминологических словарей): автореф. дис. ... на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / А.Н. Гавинский. – Киев: Киев. гос. пед. ин-тин. яз., 1978. – 21 с.
Havinskiy A. Theoretical Choice Fundamentals of Optimal Structure of Bilingual Branch Dictionaries as one of means for ordering of science and technical terminology (on material of English-Russian, Russian-English and English terminological dictionaries): Abstract of the thesis for submitting for doctorate in philological sciences: specialty: 10.02.04 "Germanic Languages" / A.N. Havinskiy. – Kiev: Kiev State Pedagogical Institute of Foreign Languages, 1978. – 21 p.
4. Гринев С.В. Основы лексикографического описания терминологии: автореф. дис. ... на соискание ученой степени докт. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Гринев Сергей Викторович. – М.: МГУ, 1990. – 43 с.
5. Hrinev S. Fundamentals of lexicographic description of terminology: Abstract of the thesis...for submitting for Doctor's degree. Specialty: 10.02.04 "Germanic languages" / Hrinev Sergey Viktorovich. – Moscow: MGU, 1990. – 43 p.
6. Єремута В.Ю. Основні елементи макро- та мікроструктури лінгвістичного словника. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_gn/2012_2/files/GN212_09.pdf
Yeremuta V. The Main Elements of the Macro- and Microstructure of the Linguistic Dictionary. Access to the article: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_gn/2012_2/files/GN212_09.pdf
7. Марчук Ю.Н. Основы терминологии / Ю.Н. Марчук. – М.: ЦИИ МГУ, 1992. – 75 с.
Marchuk Y. Fundamentals of terminography / Y.N. Marchuk. – Moscow: MGU, 1992. – 75 p.
8. Ступин В.А. Некоторые методические аспекты проблемы обоснования лингвистических критериев подбора и подготовки тематических текстов учебных пособий (на материале английских текстов по экономике и финансам) / В.А. Ступин. – СПб.: С.-П. гос. ун-т экономики и финансов, 1994. – 14 с.
Stupin V. Some methodological aspects of the problem of founding linguistic criteria of selection and preparing of thematic texts for textbooks (on material of English texts in Economics and Finance) / V. A. Stupin. – St. Petersburg.: St. Petersburg State University of Economics and Finance, 1994. – 14 p.
9. Шелов С.Д. Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы. / С.Д. Шелов. – М.: Вопросы языкознания. Высшая школа, 1984. – Вып. 5. – С. 24–31.
Shelov S. Terminology, professional vocabulary and professionalisms. / S.D. Shelov. - Moscow: Voprosy yazykoznaneya. Vysshaya shkola, 1984. – Vol. 5. – S. 24-31.

Volodina T. Typology of linguistic dictionaries

Abstract. In the article there was explored the problem of the typological classification of terminological linguistic dictionaries. There was offered a classification of linguistic dictionaries, defined the main classific features and characteristics of terminological dictionaries. The author analyzed the problem of defining the status of lexicography in different linguistic traditions.

Keywords: terminological lexicography, linguistic dictionary, methodology of dictionary composing, compositional parameters, macro- and microstructure of the dictionary, systematical approach.

Володина Т.С. Типология лингвистических словарей

Аннотация. В статье рассмотрена проблема типологической классификации терминологических лингвистических словарей. Предложена классификация лингвистических словарей, определены основные видовые классификационные признаки и параметры терминологических словарей. Автором проанализирована проблема определения статуса лексикографии в разных лингвистических традициях.

Ключевые слова: терминологическая лексикография лингвистический словарь, методология составления словаря, композиционные параметры, макро-и микроструктура словаря, системный подход.